

Βράχος από γύφο, 1970. Γύψος

Το κοινωνικό συμβόλαιο ως θεωρία του κοινωνικού γίγνεσθαι και ως ιδεώδες

Σε κάθε κοινωνία, η οποία χωρίζεται σε ανταγωνιζόμενες τάξεις, η διασφάλιση της κοινωνικής συναίνεσης-συνοχής αποτελεί βασική προϋπόθεση της διατήρησης των κυρίαρχων κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων και ως εκ τούτου μόνιμη επιδίωξη της κάθε άρχουσας τάξης. Αντιθέτως, η υπονόμηση της κοινωνικής ενότητας και η κοινωνική σύγκρουση θέτουν υπό αμφισβήτηση το εκάστοτε κυρίαρχο καθεστώς και τείνουν να το ανατρέψουν. Το ίδιο, φυσικά, ισχύει για τη σπαρασσόμενη απ' την αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας αστική κοινωνία.

Η ιδέα του Κοινωνικού Συμβολαίου, όπως ενίοτε προβάλλεται στις μέρες μας, απηχεί την επιθυμία διευθέτησης της παραπάνω αντίθεσης στα πλαίσια μιας «συμφωνίας», με την οποία όλες οι συγκρουόμενες μεταξύ τους κοινωνικές δυνάμεις θα μπορούσαν να αποδεχτούν κάποιους όρους ειρηνικής συμβίωσης. Είναι δηλαδή η εν λόγω ιδέα δηλωτική της προσπάθειας διασφάλισης της κοινωνικής ειρήνης μέσα στην αστική κοινωνία. Παρά το γεγονός, βέβαια, ότι η ιστορική σπουδαιότητά της αφορά σε παρελθούσες εποχές, στο γίγνεσθαι του αστικού πολιτικού συστήματος το νοηματικό της περιεχόμενο παραμένει συστατικό στοιχείο της κυρίαρχης αστικής ιδεολογίας αναφορικά με την προέλευση και φύση των κοινωνικών θεσμών. Η αντίληψη πως η κρατική εξουσία πηγάζει από μια συμφωνία μεταξύ των πολιτών ή, έστω, μεταξύ των κοινωνικών τάξεων είναι συνυφασμένη με την άκριτη και απολογητική αποδοχή της φαινομενικότητας των αστικών κοινοβουλευτικών-συμμετοχικών θεσμών, με την πρόσληψή τους ως θεσμών δημοκρατίας και λαϊκής κυριαρχίας. Άλλωστε, η εκάστοτε «δημοκρατική» και «τίμια» εκλογική αναμέτρηση —το καίχημα του αστικού κοινοβουλευτισμού— φαντάζει ως ανανέωση του συμβολαίου μεταξύ εξουσίας και λαού.

Ετσι, λοιπόν, η εν λόγω ιδέα διατηρεί, εν μέρει, την επικαιρότητά της στο βαθμό που επιχειρείται η διατήρηση της κοινωνικής συνοχής διά του ρυθμιστικού ρόλου του αστικού νομιμοπολιτικού επικοδομήματος και μέσω κοινωνικών συμβιβασμών και συμφωνιών. Στον ίδιο βαθμό διατηρεί τη σημασία της η κριτική εξέταση αφ' ενός του νοηματικού περιεχομένου και αφ' ετέρου της ιστορικής της διάστασης, κάτι που θα επιχειρηθεί στο συγκεκριμένο άρθρο.

Η έννοια «Κοινωνικό Συμβόλαιο» αναφέρεται σ' ένα σύνολο απόψεων, που θεωρούν

ως απαρχή, συνεκτικό δεσμό και γενικότερα λειτουργική βάση της κοινωνίας και του κράτους τη σύναψη και τήρηση συμφωνίας μεταξύ των ανθρώπων, για την ισότιμη ανάληψη ή επιμερισμό κοινωνικών υποχρεώσεων και δικαιωμάτων, για την καθιέρωση ρυθμιστικών κανόνων της ανθρώπινης συμβίωσης και συνεργασίας.

Ορισμένες απόψεις περί συμβασιακής προέλευσης της πολιτειακά οργανωμένης κοινωνίας εκφράζονται ήδη στην αρχαιότητα από στοχαστές όπως οι σοφιστές, ο Αριστοτέλης, ο Επίκουρος ή ο Λατίνος ποιητής Λουκρήτιος Κάρος. Ωστόσο, μόνο στους νεότερους χρόνους η ιδέα του Κοινωνικού Συμβολαίου γνωρίζει ευρεία επεξεργασία και διάδοση, καθίσταται ιδεώδες προγραμματικής σημασίας σε μεγάλα ιστορικά γεγονότα και κοινωνικές αλλαγές. Η αναζήτηση της αφετηρίας και των θεμελίων της κοινωνικής ζωής σε πανανθρώπινες συμβάσεις, όπως αυτή εκφράζεται στο έργο κορυφαίων φιλοσόφων του 17ου και 18ου αιώνα (Hobbes, Locke, Rousseau κ.ά.), συμβαδίζει με τις πνευματικές ζυμώσεις, τις ιδεολογικές και πολιτικές συγκρούσεις που σημάδεψαν την αποσύνθεση της φεουδαρχίας και τη βαθμιαία οικονομική και πολιτική κατίσχυση της αστικής τάξης.

Χαρακτηριστικό στοιχείο των περί Κοινωνικού Συμβολαίου θεωριών είναι η προαναφερθείσα αντίληψη για το συμβασιακό χαρακτήρα του κοινωνικού γίγνεσθαι: οι άνθρωποι ως ανεξάρτητες και αυτόβουλες μονάδες ιδρύουν την κοινωνία ή το κράτος, συνάπτοντας συμφωνία αρχών-νόμων, στη βάση της οποίας αναπτύσσουν τις σχέσεις τους. Ο Grotius, Ολλανδός κοινωνιολόγος, νομικός και θεωρητικός του φυσικού δικαίου, υπήρξε ένας από τους πρώτους εισηγητές στους νεότερους χρόνους της άποψης αυτής. Στην Αγγλία, δύο διαφορετικές και εν πολλοίς αντίθετες μεταξύ τους θεωρίες Κοινωνικού Συμβολαίου —η πρώτη με έντονα στοιχεία αυταρχικής νοοτροπίας και η δεύτερη διακρινόμενη από πνεύμα φιλελευθερισμού— προβάλλονται στο έργο των Hobbes και Locke αντίστοιχα. Στη Γαλλία θερμοί υποστηρικτές της συμβασιακής προέλευσης της κοινωνίας ή του κράτους είναι οι εκπρόσωποι του διαφωτισμού, με κυριότερους τους εγκυκλοπαιδιστές Diderot, Helvetius, Holbach και Rousseau. Ο τελευταίος εισηγείται μια απ' τις πλέον ριζοσπαστικές ερμηνείες της εξεταζόμενης ιδέας, με προεκτάσεις στην τεκμηρίωση του δικαιώματος επαναστατικής ανατροπής κάθε καταπιεστικής εξουσίας.

Υιοθετώντας μία βουλησιαρχική και ιδεοκρατική αντίληψη περί κοινωνικού γίγνεσθαι, οι θεωρητικοί του Κοινωνικού Συμβολαίου υποθέτουν μια απότομη μετάβαση από το φυσικό βίο του ανθρώπου, όπου τα πάντα ρυθμίζονται από τους νόμους της φύσης, στη θεσμοκρατούμενη κοινωνική ζωή. Η αναφορά στον πρότερο φυσικό βίο συνδυάζεται επίσης με την αποδοχή κάποιας αρχέγονης αυθεντικής ανθρώπινης φύσης και εξυπηρετεί δύο κυρίως σκοπούς. Ο πρώτος έγκειται στην αναζήτηση σε μια προ της κοινωνίας πραγματικότητα των αιτιών, οι οποίες οδήγησαν στη σύναψη του συμβολαίου και επιβάλλουν τη διατήρησή του. Ο δεύτερος σκοπός αφορά την επισήμανση των ουσιωδών και αναπαλλοτρίωτων στοιχείων της ανθρώπινης συμπεριφοράς, τα οποία εκλαμβάνονταν ως απορρέοντα από μία αναλλοίωτη ανθρώπινη φύση. Αυτά τα στοιχεία, κατά τη γνώμη των εν λόγω θεωρητικών, θα πρέπει ν' αποτελέσουν τη βάση σύναψης του πρώτου Κοινωνικού Συμβολαίου και να ενσαρκώνονται διαρκώς σ' αυτό ως κατοχυρωμένα ανθρώπινα δικαιώματα.

Σχετικά με τις συνθήκες που χαρακτηρίζουν το φυσικό βίο, οι απόψεις δίστανται. Κατά τον Hobbes, πρόκειται για κατάσταση *bellum omnium contra omnes*, η οποία, καταντών-

ντας αφόρητη, οδηγεί τελικά στο Κοινωνικό Συμβόλαιο. Ο Locke θεωρεί ότι στη φυσική κατάσταση όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι και ανεξάρτητοι και έχουν πλήρη ελευθερία διάθεσης της προσωπικότητας και της περιουσίας τους. Παρ' όλο που ο Άγγλος φιλόσοφος αποφεύγει να παρουσιάσει το φυσικό βίο ως κατάσταση πολέμου, δεν αποκλείει την πιθανότητα συγκρούσεων· μάλιστα είναι η απειλή του πολέμου και η συνδεόμενη με αυτή ανασφάλεια που, κατά τον Locke, εξωθούν τους ανθρώπους σε συμφωνία. Ο Spinoza πιστεύει ότι στο φυσικό βίο ο άνθρωπος ενεργεί καθοδηγούμενος από τις ανεξέλεγκτες επιθυμίες του, που σύμφωνα με το φυσικό δίκαιο εκτείνονται τόσο όσο εκτείνεται η δύναμη του ατόμου. Αυτές οι επιθυμίες αποτελούν αιτία έχθρας και συγκρούσεων, για την αποφυγή των οποίων οι άνθρωποι συνάπτουν μεταξύ τους συμβάσεις. Ο Holbach υιοθετεί την πρωτότυπη άποψη περί της ανέκαθεν κοινωνικής ζωής του ατόμου· αρνούμενος τη φυσική κατάσταση, θεωρεί την κοινωνικότητα αρχέγονη ανθρώπινη ιδιότητα. Παρ' όλα αυτά, ο Γάλλος φιλόσοφος κάνει λόγο για την ύπαρξη Κοινωνικού Συμβολαίου, εννοώντας περισσότερους κανόνες εκείνους οι οποίοι ρυθμίζουν τη λειτουργία του κοινωνικού συνόλου και εξασφαλίζουν τη συνοχή του. Μία από τις πλέον κλασικές θεωρίες περί Κοινωνικού Συμβολαίου, όπως αυτή του Rousseau, υποστηρίζει ότι στη φυσική κατάσταση οι άνθρωποι ζούσαν ειρηνικά, μιας και εξαιτίας του μοναχικού-μη κοινωνικού τους βίου σπάνια έρχονταν σ' επαφή μεταξύ τους. Όμως, ενώ στην πραγματεία «Για την ανισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους» ο Rousseau διατείνεται πως ο πόλεμος ξεσπά με την εμφάνιση της ιδιοκτησίας και της κοινωνίας¹, στο «Κοινωνικό Συμβόλαιο» ισχυρίζεται ότι το Συμβόλαιο και το Κράτος περιορίζουν σημαντικά τους πολέμους και την ανασφάλεια της φυσικής κατάστασης².

Όσον αφορά το χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης, οι θεωρητικοί του Κοινωνικού Συμβολαίου ακολουθούν κυρίως μια αισθησιοκρατική και ευδαιμονιστική προσέγγιση. Κατά τη γνώμη τους, ο άνθρωπος καθοδηγείται από τις αισθήσεις και τις επιθυμίες του, ιδιαίτερα δε από το αίσθημα της αυτοσυντήρησης, το οποίο σημαίνει φόβο του θανάτου, επιθυμία των απολαύσεων και αποστροφή των βασάνων. Ακόμα και ο ορθολογιστής Spinoza παραδέχεται ότι στη φύση του ανθρώπου κυριαρχούν, όχι τόσο ο λόγος, όσο οι επιθυμίες και τα πάθη. Σύμφωνα με την εν λόγω αντίληψη, η φύση του ανθρώπου ορμάται από εγωιστικά στοιχεία και το ατομικό συμφέρον αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ο Hobbes εκφράζει επ' αυτού του ζητήματος μια απ' τις πλέον ακραίες απόψεις, παρουσιάζοντας τον άνθρωπο ως εκ φύσεως αιμοβόρο θηρίο, που τα πάθη και η απληστία του θα τον εξωθούν μονίμως σε κάθε είδους έγκλημα. Αλλά και η προσέγγιση του «έλλογου εγωισμού», που υιοθετούν οι διαφωτιστές Helvetius και Holbach, βλέπει στη φιλαυτία το βασικό κίνητρο της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Rousseau, ο οποίος εισηγείται την ιδέα περί φυσικής αγαθότητας του ανθρώπου. Κατά τη γνώμη όμως του Γάλλου στοχαστή, η σύναψη του Συμβολαίου δεν αποτελεί πράξη αγαθών ατόμων, παρά ανταποκρίνεται σε καταστάσεις και προβλήματα που προκαλεί η διεφθαρμένη από τον πολιτισμό και εγωιστική πλέον ανθρώπινη φύση.

Πρέπει εδώ να επισημάνουμε ότι η αντίληψη περί φυσικής καταστάσεως και περί φύσεως του ανθρώπου αποτελεί μια θεωρητική αυθαιρεσία, δεδομένου ότι δεν τεκμηριώνεται από καμία ιστορική και κοινωνιολογική έρευνα. Επρόκειτο για νοητικό κατασκεύασμα, το

οποίο όμως δε στερείται εμπειρικών σημείων αναφοράς. Γνωσιολογικό υπόστρωμα αυτής της αντίληψης ήταν η άκριτη προσέγγιση της περιωρούσας εμπειρικής πραγματικότητας, που ισούται με αποδοχή της φαινομενικότητας. Η εμπειρική συγκυρία, για την οποία γίνεται λόγος, χαρακτηριζόταν απ' την ανάπτυξη των εμπορευματικών-χρηματικών σχέσεων, την επακόλουθη διάλυση κοινοτικών και συντεχνιακών δεσμών του παρελθόντος, καθώς και από τη γενίκευση της αποξένωσης και του ανταγωνισμού. Αυτή η πραγματικότητα της ανατέλουσας αστικής εποχής, που έδιδε την εντύπωση bellum omnium contra omnes, προσλαμβάνομενη ως αμεσότητα, δηλαδή ως εμπειρικά δεδομένο «είναι ως έχει», φάνταζε αχέρονη, εξωιστορική, ως δημιουργήμα είτε της αναλλοίωτης εγωιστικής ανθρώπινης φύσης είτε των φυσικών νόμων. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Κ. Μαξ, «...αυτό το άτομο του ΧVΗ αιώνος — προϊόν, από τη μια πλευρά, της αποσύνθεσης των φεουδαρχικών κοινωνικών μορφών και, από την άλλη, της ανάπτυξης νέων παραγωγικών δυνάμεων, η οποία άρχισε το ΧVΙ αιώνα — φαντάζει ως ιδεώδες, η ύπαρξη του οποίου ανάγεται στο παρελθόν: τους φαίνεται ότι αυτό (το άτομο του ΧVΙΙΙ αιώνα — Π.Π.) δεν είναι το αποτέλεσμα της ιστορίας αλλά το αφετηριακό της σημείο...»³

Σ' αυτό συνέβαλαν δύο παράγοντες. Ο πρώτος αφορά τον τρόπο γένεσης και τη φύση των κεφαλαιοκρατικών κοινωνικών σχέσεων. Οι τελευταίες εμφανίστηκαν στα σπλάχνα της φεουδαρχικής κοινωνίας και αναπτύχθηκαν εξελικτικά, μετασχηματίζοντας βαθμιαία, αυθόρμητα και όχι επαναστατικά τις φεουδαρχικές οικονομικές σχέσεις. Έτσι, όταν οξύνθηκε η αντιπαράθεση με το παλιό καθεστώς, η νέα κοινωνία, στην οικονομική της διάσταση, ήταν ήδη δεδομένη και εκλαμβανόταν ως αυθύπαρκτη, φυσική και όχι ως δημιουργημένη «έργω τινός» πραγματικότητα. Αυτή η οικονομική διάσταση της νέας κοινωνίας χαρακτηριζόταν από τις ανεξέλεγκτες δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς που, όντας αποξενωμένες από τη βούληση και τη δραστηριότητα των εμπορευματοπαραγωγών, φάνταζαν ανεξάρτητες απ' τις κοινωνικές διαδικασίες, προέβαλαν ως δημιουργήμα κάποιων φυσικών νόμων. Ο δεύτερος παράγοντας συνδέεται με το γεγονός ότι οι θεωρητικοί του Κοινωνικού Συμβολαίου εντάσσουν τον προβληματισμό περί φυσικής καταστάσεως και ανθρώπινης φύσης σε μια ευρύτερη κριτική εξέταση της φεουδαρχικής κοινωνίας. Όντας μέτοχοι της ιδεολογικής αντιπαράθεσης με τη φεουδαρχία, γίνονται απολογητές της νέας αστικής εποχής, στην οποία διέβλεπαν πως ανήκει το μέλλον. Αυτή η απολογητική στάση οδήγησε στην ταύτιση της ιστορικής συγκυρίας και του νέου τύπου προσωπικότητας με τη φύση, την οποία οι εισηγητές της εξεταζόμενης αντίληψης θεωρούσαν πρότυπο αυθεντικής και αιώνιας πραγματικότητας. Η αναφορά λοιπόν στη φύση του ανθρώπου και στους φυσικούς νόμους παρείχε τα ιδεολογικά ερείσματα για την καταγγελία του παλιού καθεστώτος, ως αφύσικου και τυχαίου, καθώς επίσης για την τεκμηρίωση της αναγκαιότητας των νέων κοινωνικών σχέσεων.

Με δεδομένες τις απόψεις περί φυσικής καταστάσεως και περί ανθρώπινης φύσεως που αναφέραμε, το Κοινωνικό Συμβόλαιο καλούνταν να υπηρετήσει ένα διττό καθήκον. Για να αποκτήσει εγκυρότητα και λειτουργικότητα έπρεπε να συμφωνεί με τους αιώνιους φυσικούς νόμους, να εκφράζει την ανθρώπινη φύση, ν' ανταποκρίνεται στις αναπαλλοτρίωτες φυσικές ανάγκες του ατόμου. Την ίδια στιγμή και προς εκπλήρωση του προηγούμενου σκοπού ήταν αναγκαίο η θεμελιώδης ανθρώπινη σύμβαση να θέτει φραγμό στις αχα-

λίνωτες εγωιστικές επιθυμίες του ατόμου, που κι αυτές πηγάζουν απ' την ανθρώπινη φύση. Κατά την αντίληψη των θεωρητικών του Κοινωνικού Συμβολαίου, με την ίδρυση της κοινωνίας ή του κράτους, οι άνθρωποι συμφωνούν σε μια αμοιβαία παραίτηση από φυσικά δικαιώματα ή σε μια αμοιβαία εκχώρηση φυσικών δυνάμεων στην κοινωνία είτε, ακόμα, και σ' έναν κεντρικό κρατικό έλεγχο των φυσικών επιθυμιών και συμφερόντων, μόνο και μόνο για να ικανοποιήσουν τις ίδιες τις φυσικές τους ανάγκες και τα συμφέροντά τους. Το Κοινωνικό Συμβόλαιο, με άλλα λόγια, απέβλεπε στην αποκατάσταση και προστασία φυσικών και αναπαλλοτριωτών δικαιωμάτων του ανθρώπου από κινδύνους και επιβουλές που η ίδια η ανθρώπινη φύση δημιουργεί.

Όπως ισχυρίζονται οι περισσότεροι εισηγητές της εξεταζόμενης θεωρίας, η προστασία της ιδιοκτησίας, η ελευθερία, η ισότητα, η ασφάλεια και η ειρήνη αποτελούν τις βασικότερες ανάγκες, χάριν των οποίων οι άνθρωποι συνάπτουν τη θεμελιώδη συμφωνία και ιδρύουν την κοινωνία. Κατά τον Locke, «κύριος σκοπός της συνένωσης των ανθρώπων σε κράτος και της υπαγωγής του εαυτού τους στην εξουσία της κυβέρνησης είναι η διατήρηση της ιδιοκτησίας τους»⁴.

Στο ζήτημα της ιδιοκτησίας δίνει έμφαση και ο Helvetius, ο οποίος υποστηρίζει ότι «η διατήρηση της ιδιοκτησίας είναι ο ηθικός θεός του κράτους»⁵ και ότι «οι άνθρωποι ενώθηκαν για να εξασφαλίσουν την ιδιοκτησία τους»⁶. Ο Γάλλος φιλόσοφος ονομάζει φυσικούς τους νόμους που αφορούν την ιδιοκτησία, τους θεωρεί αναλλοίωτους και πιστεύει ότι «χωρίς αυτούς η κοινωνία δεν μπορεί να υπάρξει ή τουλάχιστον να υπάρξει απολαμβάνοντας την ευτυχία»⁷. Τις ίδιες απόψεις επαναλαμβάνει και ο Holbach, όταν ισχυρίζεται πως οι άνθρωποι ενώθηκαν σε κοινωνία επιθυμώντας να εξασφαλίσουν «όχι μόνο την προσωπική τους ασφάλεια, αλλά και την ανεμπόδιστη κατοχή όλων όσων τούς είναι αναγκαία για τη διατήρηση της ζωής τους και την υποστήριξη της ευημερίας τους»⁸.

Επίσης, κατά τον Holbach, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας παρέχεται στον άνθρωπο από τους νόμους της φύσης. Ο Rousseau, στο «Κοινωνικό Συμβόλαιο», υποστηρίζει πως το Συμβόλαιο των ανθρώπων διασώζει κάτω από άλλες συνθήκες και με συλλογική ευθύνη τη φυσική ισότητα και ελευθερία, οι οποίες στη φυσική κατάσταση από μία στιγμή και μετά άρχισαν να απειλούνται. Στην πραγματεία όμως «Για την ανισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους», ο Γάλλος στοχαστής θεωρεί πως κύριος σκοπός του Κοινωνικού Συμβολαίου και της Κοινωνίας των Πολιτών είναι η κατοχύρωση της ιδιοκτησίας και της ανισότητας⁹.

Καταφύγαμε στην παραπάνω παράθεση απόψεων για να υπογραμμίσουμε την εμφατική αναφορά των θεωρητικών του Κοινωνικού Συμβολαίου στη σημασία της ιδιοκτησίας για τη συγκρότηση και διατήρηση της κοινωνίας. Αυτό που θέλουμε να επισημάνουμε είναι ότι, παρά την πεποίθηση των εν λόγω στοχαστών πως η ιδιοκτησία αποτελεί ενσάρκωση είτε φυσικών νόμων είτε των ευδαιμονιστικών και ωφελιμιστικών στοιχείων της αναλλοίωτης ανθρώπινης φύσης, στην πραγματικότητα αυτοί αναφέρονταν στη σύγχρονη τους κοινωνική συγκυρία. Η ανατέλλουσα τότε αστική κοινωνία, καταργώντας κάθε μορφή κοινοτικής ή συντεχνιακής κοινοκτημοσύνης των προηγούμενων κοινωνικών σχηματισμών, καθιστούσε τις σχέσεις ιδιοκτησίας κυρίαρχο και καθολικό δεσμό μεταξύ των ανθρώπων. Έτσι, λοιπόν, και τα υπολοιπά δικαιώματα που επαγγελλόταν η θεμελιώδης κοινωνική σύμβαση —ελευθερία, ισότητα, ασφάλεια κ.λπ.— υπονοούσαν την ελεύθερη ανάπτυξη των

σχέσεων ιδιοκτησίας, την εναρμόνιση των ανταγωνιστικών ιδιωτικών συμφερόντων σε ένα θεσμικό καθεστώς ισονομίας-ισοπολιτείας, την ασφάλεια και προστασία με συλλογική ευθύνη της ιδιοκτησίας του καθενός.

Επιστρέφοντας στον προαναφερθέντα ισχυρισμό μας περί του διττού καθήκοντος του Κοινωνικού Συμβολαίου, θα θέλαμε να παρατηρήσουμε πως, έχοντας ως αφετηρία τις σχέσεις ιδιοκτησίας και ως στόχο την κατοχύρωση και προστασία τους, το Συμβόλαιο αυτό καλούνταν να ελέγξει —κοινή συναινέσει— τις ίδιες τις σχέσεις ιδιοκτησίας. Όντας ανταγωνιστικές, ως προς την υφή τους, οι σχέσεις αυτές οδηγούν αναπόφευκτα σε συγκρούσεις, οι οποίες απειλούν την κοινωνική συνοχή και την ίδια την ασφάλεια της ιδιοκτησίας. Έπρεπε λοιπόν να εναρμονισθεί το ιδιωτικό συμφέρον με το συλλογικό, τα ιδιοκτησιακά συμφέροντα με τις ανάγκες της ανθρώπινης συμβίωσης. Η λύση που προτείνεται, με την ιδέα μιας συμφωνίας των πολιτών σε κοινούς κανόνες-πλαίσια για την καθεμιά ιδιωτική πρωτοβουλία, υποδηλώνει το νομικο-πολιτικό χαρακτήρα της κοσμοθεωρίας των θεωρητικών του Κοινωνικού Συμβολαίου.

Η αποδοχή της αντικειμενικής φαινομενικότητας των αστικών κοινωνικών σχέσεων, όπου η κοινωνία προβάλλει ως σύνολο αποξενωμένων ατόμων (ως σύνολο Ροβινσώνων), δεν άφηε στους εισηγητές της εξεταζόμενης θεωρίας τη δυνατότητα να αναζητήσουν το συνεκτικό ιστό της κοινωνίας στο εσωτερικό της, στις ίδιες τις κοινωνικές σχέσεις. Έτσι, οι διανοητές αυτοί καταφεύγουν σε μια ιδεοκρατική αντίληψη, κατά την οποία είναι οι νόμοι το δίκαιο, ως προϊόν και έκφραση της συλλογικής βούλησης, που ενώνουν τους ανθρώπους, που διαμορφώνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, που ρυθμίζουν τις ανθρώπινες σχέσεις¹⁰. Η σύναψη του ίδιου του Κοινωνικού Συμβολαίου δε σινιστά λοιπόν τίποτε άλλο παρά καθιέρωση θεμελιωδών νόμων, ενώ η ίδρυση της κοινωνίας ισούται με τη θέσπιση οργάνων νομοθετικού, εκτελεστικού και διαμεσολαβητικού-διαιτητικού έργου (οργάνων νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας). Η ταύτιση της νομοθεσίας, η οποία φαινομενικά προβάλλει ως αποτέλεσμα του έργου ενός νομοθέτη, με τις κοινωνικές σχέσεις ανταποκρίνεται στην πεποίθηση πως, σ' ένα σύνολο αποξενωμένων ατόμων, είναι η βούληση του καθενός αυτή που προξενεί τους δεσμούς με τους άλλους ανθρώπους.

Χαρακτηριστική έκφραση της εξεταζόμενης αντίληψης για τη σχέση μεταξύ ιδιωτικών συμφερόντων, βούλησεως, νόμων και κοινωνικής συνοχής αποτελεί η δήλωση του Holbach: «...τέτοια δύναμη είναι ο νόμος ή η έκφραση της βούλησης και των συμφερόντων όλων των μελών της κοινωνίας, που αντιπαράτίθεται στη βούληση και τα συμφέροντα μεμονωμένων προσώπων. Ο νόμος είναι η προσωποποίηση του κοινωνικού λόγου· επικυρώνει μέτρα εναντίον του παραλογισμού μερικών μελών της κοινωνίας, για να τα επαναφέρει στο δρόμο που οδηγεί στους στόχους της συνένωσης»¹¹.

Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε το γεγονός πως, όταν οι θεωρητικοί του Κοινωνικού Συμβολαίου αποδίδουν στους νόμους έναν καθοριστικό ρόλο στις ανθρώπινες σχέσεις, έχουν πάντα υπόψη τους νόμους-συμβάσεις, γιατί, κατά τη γνώμη τους, μόνο μέσω συμβάσεων τα ατομικά συμφέροντα μπορούν ν' αυτοεπιβεβαιωθούν αλλά και ν' αυτοπεριορισθούν. Πρότυπο τέτοιων νόμων αποτελεί το Κοινωνικό Συμβόλαιο και μπορούμε να πούμε πως μ' αυτή του την ιδιότητα σινιστά τον πυρήνα του ευρύτερου ιδεώδους μιας ευνομούμενης και ισόνομης πολιτείας.

Οι περισσότεροι στοχαστές που υιοθετούν την ιδέα περί συμβασιακής προέλευσης της κοινωνίας προβάλλουν ως ιδανικό καθεστώς την ευνομία, η οποία ερείδεται στο Κοινωνικό Συμβόλαιο. Έτσι εξηγείται το γεγονός πως ο Rousseau ονομάζει δημοκρατία την εξουσία των νόμων και όχι κάποιο συγκεκριμένο δημοκρατικό πολίτευμα. Ο ίδιος διευκρινίζει την άποψή του ως εξής: «Με τούτη τη λέξη δεν εννοώ μόνο την αριστοκρατία ή τη δημοκρατία. Μα γενικά κάθε κυβέρνηση που καθοδηγείται από το νόμο, δηλαδή από τη γενική θέληση»¹². Αλλά και άλλοι φιλόσοφοι, όπως ο Locke, ο Holbach, ο Helvetius, ο Diderot, ανεξάρτητα από τις διαφορετικές πολιτικές τους πεποιθήσεις, υποστηρίζουν πως η κυβέρνηση πρέπει να κυβερνά σύμφωνα με τους νόμους, οι οποίοι αποκτούν ισχύ μόνο όταν εκφράζουν τη θέληση του λαού και τυγχάνουν της συμφωνίας του. Άλλωστε γι' αυτό το λόγο οι παραπάνω διανοητές θεωρούν πως η νομοθετική και όχι η εκτελεστική εξουσία, όποια μορφή κι αν έχει η τελευταία, πρέπει να είναι η ανώτερη εξουσία του κράτους.

Δεν είναι δύσκολο ν' αντιληφθούμε, πως το ιδεώδες που συνέθεσαν οι θεωρίες περί Κοινωνικού Συμβολαίου στρεφόταν εναντίον του υπάρχοντος φεουδαρχικού καθεστώτος, όπου κυβερνούσε η αυθαιρεσία του μονάρχη και της αριστοκρατίας, ενώ η νομοθεσία κατοχύρωνε την κατεστημένη ιεραρχική διαστρωμάτωση και τη νομική ανισότητα των υπηκόων. Η ίδια η αρχή της συμβασιακής προέλευσης και φύσης των ανθρώπινων σχέσεων εξέφραζε την εξαιρετικά φιλελεύθερη αντίληψη περί του δικαιώματος και της ικανότητας όλων των πολιτών, λόγω και έργω, να ορίσουν τις συνθήκες συμβίωσής τους. Η ιδέα του Κοινωνικού Συμβολαίου, με το βουλευοαρχικό πνεύμα που τη διέκρινε, θεμελιώνει θεωρητικά την κοσμική, ανθρώπινη προέλευση της κοινωνίας, του κράτους και της εξουσίας. Ο αντιπολιτευτικός και προοδευτικός χαρακτήρας της ιδέας αυτής γίνεται καταφανής, αν λάβουμε υπόψη το γεγονός πως η κοινωνική διαστρωμάτωση στα φεουδαρχικά καθεστώτα στηρίζεται, ως επί το πλείστον, σε σχέσεις εξ αίματος συγγένειας-καταγωγής, δηλαδή σε φυσικούς δεσμούς που η κοινωνική δραστηριότητα και οι επιλογές του ατόμου δεν μπορούσαν να αλλάξουν. Ας μη μας διαφεύγει επίσης κι ένα άλλο δεδομένο, ότι δηλαδή η κυρίαρχη ιδεολογία των φεουδαρχικών κρατών διεκήρυττε την ελέω Θεού προέλευση της μοναρχικής εξουσίας, αξιωνοντας μ' αυτό τον τρόπο τον αδιαπραγμάτευτο κι ατεριόριστο χαρακτήρα της.

Με δεδομένη την άποψη ότι η κοινωνία και το κράτος ιδρύονται απ' τους ανθρώπους, δηλαδή το λαό, δεν ήταν δύσκολο να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι πηγή και φορέας κάθε εξουσίας είναι ο λαός. Πράγματι, αρκετοί θεωρητικοί του Κοινωνικού Συμβολαίου συνδέουν τη θεμελιώδη ανθρώπινη σύμβαση με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Πιστεύοντας πως το Κοινωνικό Συμβόλαιο κατοχυρώνει τη λαϊκή κυριαρχία, ορισμένοι στοχαστές τασσόνται υπέρ του δικαιώματος αντίστασης και εξέγερσης του λαού εναντίον των σφετεριστών της εξουσίας του. Κατά τη γνώμη του Locke, η κυβέρνηση, η οποία παραβιάζει τα δικαιώματα του λαού και τις συμφωνίες που προσδιορίζουν την αποστολή της, στερείται κάθε νομιμότητας και ο λαός δικαιούται να χρησιμοποιήσει ακόμα και δύναμη για να την αντικαταστήσει¹³. Το δικαίωμα του λαού ν' ανατρέψει μια δεσποτική εξουσία υποστηρίζει ο Helvetius¹⁴ και ο Rousseau ισχυρίζεται πως «...από τη στιγμή που η κυβέρνηση σφετερίζεται την κυριαρχία, το κοινωνικό συμβόλαιο διασπάται. Κι όλοι οι απλοί πολίτες, αποκτώντας και πάλι δικαιωματικά τη φυσική τους ελευθερία, εξαναγκάζονται μα δεν είναι κι υποχρεωμένοι να υπακούουν»¹⁵. Η ιδέα λοιπόν του Κοινωνικού Συμβολαίου καθιστούσε

τους πολίτες υπεύθυνους όχι μόνο για την ίδρυση της κοινωνίας και του κράτους, αλλά και για τη συνεχή τήρηση των όρων της συμφωνίας ως κανόνων κοινωνικού βίου. Επίσης, τους έδιδε το δικαίωμα ν' αποκαταστήσουν τη συμφωνία όταν αυτή παραβιαζόταν από την εξουσία. Στις ριζοσπαστικές εκδοχές της, η εν λόγω αντίληψη, όχι μόνο υποστήριζε την ανυπακοή και αντίσταση στο δεσποτικό φεουδαρχικό κράτος, αλλά δικαιολογούσε και μια πιθανή επαναστατική ανατροπή του.

Καθιστώντας τη νομοθεσία ρυθμιστή των ανθρώπινων σχέσεων και τους ανθρώπους δημιουργούς της νομοθεσίας, η συμβασιακή ερμηνεία του κοινωνικού γίγνεσθαι προσέδιδε στο Κοινωνικό Συμβόλαιο και μια άλλη διάσταση, την οποία αποκαλύπτει η δήλωση του Helvetius: «Τι εστί λοιπόν ηθικότητα; Είναι η επιστήμη για τους τρόπους, που επινόησαν οι άνθρωποι, ώστε να ζουν από κοινού κατά τον ευτυχέστερο δυνατό τρόπο... Ισχυρίζονται, ότι δήθεν η ηθικότητα είναι έργο του Θεού· αυτή όμως σ' όλες τις χώρες αποτελεί τμήμα της νομοθεσίας των λαών. Η νομοθεσία, δε, είναι έργο των ανθρώπων... Οι άνθρωποι σύναψαν συμφωνίες. Η ηθικότητα αποτελεί συλλογή αυτών των συμφωνιών»¹⁶. Μ' άλλα λόγια, θεσπίζοντας τις αρχές της ανθρώπινης συμβίωσης, το Κοινωνικό Συμβόλαιο έθετε ταυτόχρονα τα θεμέλια της ηθικότητας. Κατ' αυτή την αντίληψη, οι νόμοι-συμβάσεις, που ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή, είναι και κανόνες της ηθικής. Παρόμοια γνώμη εκφράζει και ο Rousseau: «Οι αντιλήψεις ενός λαού πηγάζουν από την οργάνωσή του. Μόλο που ο νόμος δε ρυθμίζει τα ήθη, αυτά γεννιούνται από τη νομοθεσία. Όταν η νομοθεσία αδυνατίζει, τα ήθη εκφυλίζονται...»¹⁷ Η εισήγηση της συμβασιακής προέλευσης της κοινωνίας αναγνώριζε στους ανθρώπους το δικαίωμα να ορίζουν μόνοι τους τις έννοιες του καλού και του κακού και να τις επιβάλλουν διά των νόμων. Έτσι, η ηθική διαπαιδαγώγηση των πολιτών επαφίονταν στη νομοθεσία και τους πολιτικούς διεκπεραιωτές της. Βλέπουμε, λοιπόν, πως εκτός από τη νομοθεσική διάσταση, και μάλλον εξαιτίας αυτής, η ιδέα του Κοινωνικού Συμβολαίου αποκτούσε σε ορισμένες θεωρίες και ηθική διάσταση. Επίσης, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι η ταύτιση της ηθικής με τους νόμους-συμβάσεις συνέβαλε στη χειραφέτηση της ηθικότητας από τον έλεγχο της εκκλησίας και στην ανάπτυξη μιας κοσμικής-μη θρησκευτικής ηθικής συνείδησης.

- Η σύζευξη των κανόνων της ηθικής με τις αρχές του Κοινωνικού Συμβολαίου και με τη νομοθεσία ανήγαγε την αποτίμηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ως ηθικής ή ανήθικης, στη διακρίβωση του βαθμού αντιστοιχίας της προς τις αρχές αυτές· ως ηθικές πράξεις εκλαμβάνονταν οι έννομες και ως ανήθικες οι έκνομες. Δεδομένης όμως της πεποιθήσης, ότι η θεμελιώδης συμφωνία και γενικότερα οι νόμοι-συμβάσεις αποτελούν τη συνισταμένη μιας πληθώρας ατομικών βουλήσεων και συμφερόντων, ότι αποτελούν το προϊόν ενός συμβιβασμού μεταξύ των φίλωντων ανθρώπων, η προαναφερθείσα σύζευξη εγκυμονούσε τον κίνδυνο του ηθικού κομπορμιισμού. Οι ηθικές υποχρεώσεις του ατόμου, οι οποίες απέρρεαν από το Κοινωνικό Συμβόλαιο, περιοριζόνταν στη συμβιβαστική υπαγωγή των συμφερόντων του καθενός στους δημόσιους κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς. Ο πολίτης δηλαδή θα μπορούσε να επιδιώκει τους ιδιοτελείς σκοπούς του χωρίς αυτό να θεωρηθεί ηθικά επιλήψιμο, αρκεί μόνο η συμπεριφορά του να ήταν νομότυπη ή τουλάχιστον νομιμοφανής. Εγκλωβισμένες στην αποδοχή του πρωταρχικού ρόλου της ανθρώπινης φιλαυτίας, οι θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου συνέδεαν την ηθικότητα με την προσαρμογή του

ατομικού εγωισμού σε κάποιες γενικές αρχές και νόμους, χωρίς να ασχολούνται με την υπέρβαση του εγωισμού αυτού καθ' εαυτού. Έτσι οι εν λόγω θεωρίες αποδέχονται σιωπηρά τη διάσταση και συνύπαρξη μεταξύ μιας επίσημης, θεσπισμένης ηθικής, η οποία εξέφραζε το συλλογικό συμφέρον και μιας ηθικής η οποία απέρρεε από τη φιλαυτή «ανθρώπινη φύση» και εξέφραζε τις ευδαιμονιστικές και ωφελιμιστικές επιδιώξεις των ιδιωτών.

Η διάσταση όμως μεταξύ ατομικού και συλλογικού-δημόσιου συμφέροντος έθετε υπό αμφισβήτηση τη λειτουργικότητα του Κοινωνικού Συμβολαίου. Ο Rousseau, με το κριτικό πνεύμα και τη διεισδυτική σκέψη που τον διέκρινε, αντιλήφθηκε το πρόβλημα αυτό. Όπως ενδεικτικά ισχυρίζεται ο Γάλλος στοχαστής, «...κάθε άτομο σαν άνθρωπος μπορεί να έχει ιδιαίτερη θέση, αντίθετη ή διαφορετική από τη γενική θέληση που έχει σαν πολίτης. Το ατομικό του συμφέρον είναι δυνατόν να τον οδηγεί αλλιώς από το κοινό συμφέρον... Και βλέποντας το ηθικό πρόσωπο που αποτελεί το κράτος, σαν έν' αφηρημένο ον,... θα 'θελε ν' απολαβαίνει τα δικαιώματα του πολίτη, δίχως να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του υπηκόου: τούτο είναι αδικία που η επέκτασή της θα προκαλούσε τον αφανισμό του πολιτικού σώματος»¹⁸. Βλέπουμε λοιπόν ότι, κατά τον Rousseau, η βούληση των ατόμων, η οποία μάλιστα θεωρούνταν δημιουργό αίτιο του Κοινωνικού Συμβολαίου, δεν αρκούσε για την τήρηση του τελευταίου. Για να αποτραπεί η πιθανότητα να καταντήσει η θεμελιώδης σύμβαση «ένας κενός τύπος»¹⁹, ο Γάλλος φιλόσοφος θεωρεί αναγκαία τη χρήση εξαναγκασμού: το άτομο πρέπει να υποχρεωθεί από το σύνολο στην τήρηση του Συμβολαίου²⁰.

Αλλά δεν είναι μόνο ο Rousseau που αποδέχεται την αναγκαιότητα επιβολής της θεμελιώδους συμβάσεως. Ο Holbach διατείνεται ότι «το να διοικείς σημαίνει να υποχρεώνεις τα μέλη της κοινωνίας να εκπληρώνουν με ακρίβεια τις συνθήκες του κοινωνικού συμβολαίου»²¹. Η ισχύς, κατά τον ίδιο, χρησιμεύει για να υποχρεώνει τους ανθρώπους στην εφαρμογή των νόμων και να υποτάσσει τα ιδιωτικά συμφέροντα στο κοινό καλό²². Την ίδια σχεδόν άποψη εκφράζουν τα λόγια του Locke: «γιατί το ξίφος των κυβερνώντων προορίζεται να είναι "τρομερό για τους κακούς", κι αυτός ο "τρόμος" πρέπει να υποχρεώνει τους ανθρώπους να τηρούν τους ισχύοντες νόμους της κοινωνίας»²³. Ο Hobbes, τέλος, ισχυρίζεται ότι «για να αποκτήσουν, επομένως, νόημα τα ονόματα δίκαιο και άδικο, πρέπει να υπάρξει μια εξαναγκαστική εξουσία, που να επιβάλλει σε όλους εξίσου την τήρηση των συμβάσεων, απειλώντας τους με τιμωρία μεγαλύτερη του όφελους που προσδοκούν να αποκομίσουν από την αθέτησή τους»²⁴.

Εδώ θα θέλαμε να επισημάνουμε παρεχβατικά, ότι οι ιδέες του Hobbes, οι οποίες συνθέτουν την πλέον αυταρχική εκδοχή των περί Κοινωνικού Συμβολαίου απόψεων (οι άνθρωποι ιδρύοντας την κρατική εξουσία χάνουν κάθε δικαίωμα ελέγχου αυτής και της οφείλουν πλήρη υπακοή), εν μέρει δικαιώνονται από τις προαναφερθείσες απόψεις μεταγενέστερων στοχαστών, παρ' όλο που οι τελευταίοι προσδίδουν στο Κοινωνικό Συμβόλαιο μια φιλελεύθερη χροιά. Κοινό στοιχείο των παραπάνω παραθεμάτων είναι ο λανθάνων σκεπτικισμός για τη δυνατότητα τήρησης του Συμβολαίου χωρίς τη χρήση εξαναγκασμού.

Όπως διαπιστώνουμε, η προσπάθεια των θεωρητικών του Κοινωνικού Συμβολαίου να καταδείξουν το άτομο ως πρωταγωνιστή της κοινωνικής ζωής, συμβάδιζε σε αρκετές περιπτώσεις με την επικλήρηση του αντίποδα της ατομικής ελευθερίας —του κατασταλτικού ρόλου της εξουσίας— προκειμένου να διασφαλισθεί η λειτουργικότητα του Συμβολαίου. Η

ιδέα περί ενός κράτους που απορρέει απ' τη βούληση των ατόμων και υποτάσσεται σ' αυτή καταλήγει στην παραδοχή της αναγκαιότητας μιας ανώτατης κρατικής «βούλησης», που θα επιβάλλεται στα άτομα στο όνομα της τήρησης του Κοινωνικού Συμβολαίου. Βλέπουμε λοιπόν πως η φιλελεύθερη χροιά της θεωρίας περί Κοινωνικού Συμβολαίου συμπληρωνόταν από μια αυταρχική διάσταση. Σύμφωνα με την εύστοχη επισήμανση του Δ. Πατέλη, η αντίθεση μεταξύ της θεώρησης της εξουσίας αφ' ενός ως απόλυτης καθολικής βουλήσεως και αφ' ετέρου ως απόρροιας της βουλήσεως των ατόμων αποτελεί τη θεωρητική έκφραση της αντίθεσης μεταξύ παθητικής και ενεργητικής κοινωνικοπολιτικής στάσης απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα των ανθρώπων που είναι εγκλωβισμένοι σε μια ιδεαλιστική ερμηνεία των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων και στην αποδοχή αυτών ως δεδομένων²⁵.

Αιτία της παραπάνω αντίφασης είναι, κατά την άποψή μας, η αδυναμία των εισηγητών της εξεταζόμενης θεωρίας, αλλά και γενικότερα των εκπροσώπων του Διαφωτισμού, να διακρίνουν κάποια εσωτερική συνάφεια μεταξύ ατομικού και κοινού συμφέροντος. Δεχόμενοι απολογητικά τον εγωισμό ως φύση του ατόμου, εκλάμβαναν τη συλλογικότητα-κοινωνικότητα ως εξωτερικό γνώρισμα του ανθρώπινου βίου, το οποίο απλά συνυπήρχε με τη φύση αυτή, χωρίς να την επηρεάζει. Γι' αυτό το λόγο οι προαναφερθέντες στοχαστές, μολονότι οι περισσότεροι αντιπαθούσαν τον αυταρχισμό, αδυνατούσαν να πιστέψουν στη δυνατότητα εφαρμογής του Κοινωνικού Συμβολαίου χωρίς τη χρήση εξαναγκασμού.

Η ιδέα του Κοινωνικού Συμβολαίου, ως συστατικό στοιχείο της αστικής κοινωνικής συνείδησης και του αστικού κοινωνικού ιδεώδους, επηρέασε σημαντικά τα αστικοδημοκρατικά επαναστατικά κινήματα και ιδιαίτερα τη Γαλλική Επανάσταση του 1789. Οι μεγάλες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές, οι οποίες σημάδεψαν την ανατροπή του ancien regime και τη χειραφέτηση της «τρίτης τάξης», αποκάλυψαν ταυτόχρονα την πρακτική σημασία της ιδέας αυτής. Στη γλώσσα των ιστορικών γεγονότων, η έννοια «Κοινωνικό Συμβόλαιο» μεταφράστηκε σε διακηρύξεις δικαιωμάτων και σε συνταγματικές πράξεις. Με αυτά τα έγγραφα οι επαναστατικές δυνάμεις θεσμοθετούσαν το νέο καθεστώς. Έτσι λοιπόν, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Φ. Ενγκελς, «...το κράτος του λογικού, το “κοινωνικό συμβόλαιο” του Ρουσσώ, δεν ήλθε στον κόσμο και ούτε μπορούσε να έλθει διαφορετικά παρά μόνο σαν αστική δημοκρατία»²⁶.

Η συνταγματική εξασφάλιση πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, αυτό που ο Κ. Μαρξ ονόμασε «πολιτική χειραφέτηση του ανθρώπου»²⁷, αποτελούσε τον πυρήνα της «συμφωνίας» η οποία συσπείρωνε την τρίτη τάξη στον αγώνα εναντίον της φεουδαρχίας. Στο καθεστώς της νομιμοπολιτικής ισότητας και ελευθερίας ενσαρκώθηκε, όπως άλλωστε ενσαρκώνεται και μέχρι σήμερα, η ευρύτερη δυνατή σύγκληση του συνόλου των ατομικών συμφερόντων και βουλήσεων της αστικής κοινωνίας. Η θεωρία του Κοινωνικού Συμβολαίου εξέφρασε τελικά την επιδίωξη της αστικής τάξης να μετατρέψει την κρατική εξουσία σε όργανο προστασίας των εγωιστικών συμφερόντων των πολιτών, των συμφερόντων δηλαδή των ιδιωτών-ιδιοκτητών. Με την ολοκλήρωση της πολιτικοδικαιικής θεσμοθέτησης των αστικών κοινωνικών σχέσεων εξαντλείται πλέον η ιστορική σημασία της θεωρίας περί «Κοινωνικού Συμβολαίου».

Θα πρέπει να σημειώσουμε, εν κατακλείδι, ότι η σπουδαιότερη θεωρητική τεκμηρίωση της αμφισβήτησης της πλασματικής ανθρώπινης ενότητας στα πλαίσια των αστικών νομι-

κοπολιτικών θεσμών-Συμβολαίων συνδέεται με τη μαρξική επιστημονική πρόβλεψη της ιστορικής δυνατότητας μιας αταξικής κοινωνίας. Με άλλα λόγια, η μαρξική επισήμανση της διαδικασίας ωρίμανσης της αντίθεσης κεφαλαίου-εργασίας και της προοπτικής επίλυσης-υπέρβασής της (ως πιθανότητας εναλλακτικής ιστορικής εξέλιξης) προς την κατεύθυνση της αταξικής κοινωνίας, σηματοδοτούν τη δυνατότητα υπέρβασης, συν τοις άλλοις, και της πλασματικής, νομικοπολιτικής ενότητας των ανθρώπων στα πλαίσια του αστικού κράτους. Σύμφωνα με έναν απ' τους πρώιμους μαρξικούς ορισμούς του ιδεώδους της αυθεντικής ανθρώπινης ενότητας —του ιδεώδους της ανθρώπινης χειραφέτησης (κατά την τότε διατύπωση του Κ. Μαρξ): «Μόνο τότε, όταν ο πραγματικός ατομικός άνθρωπος αφομοιώνει τον αφηρημένο πολίτη του κράτους και ως ατομικός άνθρωπος στην εμπειρική ζωή του, στην ατομική του εργασία, στις ατομικές του σχέσεις, καταστεί ειδολογικό ον' μόνο τότε, όταν ο άνθρωπος κατανοήσει και οργανώσει τις "δυνάμεις του δυνάμεις" ως κοινωνικές δυνάμεις και γι' αυτό το λόγο θα πάψει να διαχωρίζει απ' τον εαυτό του την κοινωνική δύναμη ως δύναμη πολιτική, μόνο τότε θα πραγματοποιηθεί η ανθρώπινη χειραφέτηση»²⁸.

Σημειώσεις

1. Βλ. σχετικά: Ρουσσό Ζαν Ζακ, *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1992, σσ. 113, 127.
2. Βλ. σχετικά: Ζαν Ζακ Ρουσσώ, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, εκδ. Δ. Δαρέμα, Αθήνα 1963, σσ. 26-27.
3. Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ., *Εργα*, ρωσ. έκδ., τόμος 12, σσ. 709-710.
4. Locke J., *Two treatises of government*, Cambridge 1970, σσ. 368-369.
5. Helvetius C.A., *De l'Homme, Oeuvres Complètes*, XI/XII, Hildesheim 1967, σ. 106.
6. Στο ίδιο.
7. Στο ίδιο, σ. 109.
8. D'Holbach, *La Politique naturelle*, Hildesheim-New York 1971, σ. 38.
9. Βλ. σχετικά: Ρουσσό Ζαν Ζακ, *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1992, σσ. 113, 130.
10. Παραλείπουμε εδώ την εξέταση της αντίφασης μεταξύ των ισχυρισμών αφ' ενός μεν ότι ο άνθρωπος είναι προϊόν της φύσης —των φυσικών νόμων— και αφ' ετέρου δε ότι ο άνθρωπος είναι προϊόν της νομοθεσίας, της κρατικής πολιτικής και του συστήματος διαπαιδαγώγησης. Η αντίθεση αυτή, ιδιαίτερα έντονη στους Γάλλους διαφωτιστές, είχε γίνει ήδη αντιληπτή απ' τον Diderot, ο οποίος προσπάθησε να την αμβλύνει στις παρατηρήσεις του επί του έργου του Helvetius «De l' Esprit».
11. D'Holbach, *La Politique naturelle*, Hildesheim-New York 1971, σ. 25.
12. Ζαν Ζακ Ρουσσώ, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, εκδ. Δ. Δαρέμα, Αθήνα 1963, σ. 84.
13. Βλ. σχετικά: Locke J., *Two treatises of government*, Cambridge 1970, σσ. 348-349, 373-375, 385.
14. Βλ. σχετικά: Helvetius C.A., *De l'Homme, Oeuvres Complètes*, XI/XII, Hildesheim 1967, σ. 54.
15. Ζαν Ζακ Ρουσσώ, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, εκδ. Δ. Δαρέμα, Αθήνα 1963, σ. 138.
16. Helvetius C.A., *De l'Homme, Oeuvres Complètes*, IX/X, Hildesheim 1967, σσ. 140-141.
17. Ζαν Ζακ Ρουσσώ, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, εκδ. Δ. Δαρέμα, Αθήνα 1963, σ. 182.
18. Στο ίδιο, σ. 61.
19. Στο ίδιο.
20. Βλ. σχετικά: στο ίδιο.
21. D'Holbach, *La Politique naturelle*, Hildesheim-New York 1971, σ. 51.
22. Βλ. σχετικά: στο ίδιο, σ. 52.
23. Locke J., *Two treatises of government*, Cambridge 1970, σ. 228.

24. Χομπς Τ., *Λεβιάθαν*, τόμος Α', Γνώση, Αθήνα 1989, σ. 213.
25. Βλ. Πατέλης Δ., *Η φιλοσοφική και μεθοδολογική ανάλυση του γένεσθαι της οικονομικής επιστήμης*, Μόσχα 1991, σ. 43.
26. Ένγκελς Φ., *Ουτοπιστικός σοσιαλισμός και επιστημονικός σοσιαλισμός*, εκδ. Θεμέλιο, σ. 57.
27. Βλ. σχετικά: Μαξ Κ., *Για το εβραϊκό ζήτημα*.
28. Μαξ Κ., *Για το εβραϊκό ζήτημα*, Μαξ Κ., Ένγκελς Φ., Έργα, ρωσ. έκδ., τόμος Ι, σ. 406.

Η ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΡΑΓΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Το σημερινό τεύχος της *Ουτοπίας* ήταν ήδη στο τυπογραφείο όταν άρχισε η ετήσια φθινοπωρινή σύνοδος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας στην Πράγα. Η σύνοδος αυτή έδωσε την ευκαιρία για ένα νέο και δυναμικό ραντεβού των κινημάτων εναντίον της κεφαλαιοκρατικής παγκοσμιοποίησης, μετά το Σιάτλ και την Ουάσιγκτον.

Λόγω της σοβαρότητας του θέματος, η *Ουτοπία* θα δημοσιεύσει σχετικό άρθρο στο επόμενο τεύχος της, με βάση τόσο τα πεπραγμένα της συνόδου όσο και τα σχετικά με το κίνημα αντίστασης.